

מניעת גירושין 'משום עיגונא'

ידוע לן כלל הפסק דמשום עיגונא¹ הקילו רבנן, כדמוכא בענין קבלת עדות שמת הבעל כדי להתיר אשתו להתחתן (יבמות צד.) ובענין תקנות חכמינו להקל בתהליך הגירושין (גיטין ג.). ברור דחז"ל רצו למנוע מצב עיגון, אבל לא ברור מתוך דברי הגמרא מאי היא מצב דעיגון ששקדו חכמינו למנוע. האם 'עיגון' היינו דווקא מצב דספק נשואה, כבענין עדות דמת בעלה, או דילמא מדובר אפילו באשה שלפי ההלכה – בלי קולא מחמת עיגונא – תהיה גרושה ודאית אלא דיהיה קשה לה להתחתן, או תהיה נשואה ודאית אלא דבעלה אין עמה?

שאלה זו יסודית להבנת השקפת חז"ל לגבי מצב האשה. כדי לטעון שהקולות שהקילו חז"ל ב'עגונה' מוגבלות אך ורק לאשה שאינה יכולה להתחתן מפאת ספק אם היא נשואה אם לאו, צריכים להניח שכל עוד שאשה מותרת לבעלה או מותרת להתחתן, אין לה צער גדול עד כדי כך שנבריך ונרכיב כדי להקל עליה. מצד שני, שיטה ש'עגונה' היינו אפילו אשה גרושה וגם אשה נשואה שבעלה אין עמה, מכירה ומחשיבה צער האשה הבודדת, אף שמותרת להתחתן או להיות יחד עם בעלה.

נפקא מינה חשובה להלכה איתא בין שתי גישות אלו, לברר היכן ראוי לן להקל משום עיגונא: האם ראוי לן להקל משום עיגון רק בספק נשואה כדי

¹ למקור לשון 'עיגון' יש ב' אפשרויות: ראשיות, בתנ"ך מובא לשון עיגון בדרך איסור בכלא, לענין רות וערפה (רות א: יג), כשנעמי שואלת 'הלהן תעגנה' אם תחכו לה להוליד עוד בנים, אבל רש"י שם כותב דאין זה ענין לעיגון דלשון הש"ס, מטעמי דקדוק. (ובאמת הש"ס ב"ב עג. מחבר לשון 'תעגנה' דמגילת רות ללשון 'עיגון' דש"ס, ואף רש"י ב"ק פ. מסביר 'הלהן תעגנה' דמגילת רות כלשון עיגון דש"ס כוותיה, וצ"ע בדברי רש"י בתנ"ך.) שנית, בש"ס מובא לשון דומה של 'עוגן' כדבר כבוד שמורידין מן הספינה כדי לקבעה במקומה (בב עג.). ויש שמקשרים פירוש זה גם ללשון 'תעגנה' דמגילת רות וגם ל'עיגון' דש"ס, בתור עיכוב. מ"מ, בין אם 'עיגון' הוא לשון איסור בכלא בין אם 'עיגון' הוא לשון דבר כבוד, אינו ברור אם פירושו ספק נשואה או אפילו אשה גרושה דקשה לה להתחתן.

לברר מצבה, או ג"כ בודאי נשואה כדי למנוע גירושיה? למשל, האם ראוי לך להביא קולות במקרה של אשת כהן שנאנסה, למנוע חיוב בעלה לגרשה? האם ראוי להקל שלא לכוף אדם לגרש אשתו כדי לקיים פו"ר, כדי שאשתו לא תישאר בעיגון?

במאמר זה נבאר דשיטת רשב"א היא ש'עיגון' מיירי דוקא בספק נשואה דאסורה לבעלה ואסורה להתחתן, ושיטת רש"י היא ד'עיגון' דש"ס מיירי גם באשה ודאי נשואה שבעלה אין עמה וגם באשה ודאי מגורשת, ונבאר שכמה ראשונים ובעלי השו"ע סוברים כדעת רש"י.

א. 'עגונה' בסוגיות הש"ס

בגמרא מובא לשון 'עיגון' בקשר לאשה ונישואין בשבע סוגיות: יבמות פח., יבמות צד., כתובות ג., גיטין ב:ג., שם יט:., שם כו:., שם לג.).

בסוגיות דיבמות (פח. וצד. בסוגיות של 'מת בעלך') ודכתובות (ג., 'חזו דאתאי') ודגיטין (ב:ג., הימנותא דשליח הגט נגד ערעור דבעל) מיירי בספק נשואה, ואשה עגונה היינו אשה שאסורה לבעלה ואסורה להתחתן.

היה נראה אולי להוכיח ד'עיגון' היינו אפילו לנשואה ודאי מסוגיא דגיטין יט:., דשם מכשיר רשב"ג בעדים החותמים על הגט ע"י מילוי קרעים בדיו "שלא יהו בנות ישראל עגונות". הרי בלי אותם עדים לא היתה ספק נשואה, אלא היתה ודאי נשואה, והיתר דעיגונא הוא כדי שתוכלו נשים למצוא עדים ולהתגרש. וא"כ יוצא שאשה שהיא ודאי נשואה שבעלה רוצה לגרשה ג"כ נחשבת עגונה. אבל אפשר ג"כ להסביר דחשש עיגונא כאן היינו חשש לטענת מזוייף וספק גירושין, וכדביאר הפנ"י בסוגיא, והיינו חשש לספק נשואה.

ובסוגיות של גיטין כו: ולג. אפשר להסביר ג"כ משני הצדדין, וכדנראה להלן, ובזה נחלקו רש"י ורשב"א.

ב. "וזריק לה ניהלה ומעגן ומותיב לה"

בגמרא (גיטין כו:) נמצאת תקנת חז"ל דסופר לא יכתוב תורפי גיטין, מחשש "זמנין דהוה ליה קטטה בהדה ורתח עלה וזריק לה ניהלה ומעגן ומותיב לה". רש"י שם ד"ה "ומעגן" מסביר דחוששין שימצא הבעל גט מזומן אצל הסופר, ויזרוק לה ויעגן אותה "כשהיא מגורשת". רואין דלשיטת רש"י אפשר לכנות אשה מגורשת כ"עגונה", וראוי לך למנוע גירושיה.

אך הרשב"א שם ד"ה "הא" תמה על דברי רש"י, על סמך לשון ד"זוריק לה" וגם מפני "שאינ לשון 'מעגן' נופל בשום מקום במגורשת אלא במי שעומדת בלא בעל ואינה יכולה לינשא" מצד הדין. להכי הסביר הרשב"א דבשמעתין מיירי בבעל ד"זוריק לה בריתחיה ואזיל ליה ופעמים דמעגן ומותיב לה שיהא ספק קרוב לו ספק קרוב לה ומיעגנא ודאי ויתבא". רואין דלרשב"א משמעות "עיגונא" היינו דוקא בספק גרושה, שאין לה בעל ואסורה לינשא.

ובדומה לזה עיין יבמות קו. בענין כפיית יבם לחלוץ ליבמתו. הרשב"א שם (ד"ה "אמר ליה") מביא חיוב ליבם לחלוץ ליבמתו אם כבר נתן לה גט, כיון דעומדת בלא בעל ואינה יכולה לינשא, ומתארה בלשון עצמו "שיושבת עגונה".

ג. תקנת רבן גמליאל בביטול גט לתקנת עגונות

כן מצינו מחלוקת רש"י והרשב"א בדברי גמ' גיטין לג. בענין ביטול גט שנמסר ליד שליח. רבן גמליאל תיקן שהבעל יקדים אצל השליח עצמו לבטל הגט ולא יבטלו אלא בפניו, והגמ' פירש דזהו משום "תקנת עגונות".

רש"י שם (ד"ה תקנת עגונות) הסביר דהוי תקנה "דאצרכיניה לילך אחריו [דשליח] או לשלוח שליח [להגיע בשליח ראשון] והוא לא יטרח בכל אלה בשביל לעגנה". זאת אומרת דחייבוהו להגיע לשליח עצמו כדי לוודא שהוא לא יבטל גירושי אשתו, שמא יבטל הגט וישאירנה עגונה כשהיא ודאי נשואה לו. וא"כ רואין דלשיטתו אפשר לאשה ודאי נשואה ליקרא 'עגונה'.

מצד שני, הרשב"א שם (ד"ה והא) הסביר, על סמך דברי ירושלמי (גיטין ד:ב), דמיירי בשמעתין בספק גרושה, שבעלה ביטל הגט ולא ברור לה אם הביטול או המסירה קדם, ואז מעגנה דאינה יודעת אם היא נשואה או גרושה ואז אסורה להתחתן מצד הדין. הרי לשיטתו 'עיגון' היינו מצב ספק גרושה.

ד. מקורות נוספים לשתי השיטות

שיטת רש"י המרחיבה משמעות 'עגונה' מופיעה בדבריו בכמה מקומות נוספים:

ראשית, בפירושו לשה"ש ב:ט, על הפסוק "הנה זה עומד", רש"י כותב בקול ה'אשה', "סבורה הייתי לישוב עגונה עוד ימים רבים", אף שאז היתה ה'אשה' המדברת נשואה בכירור, אלא דבעלה אין עמה.

שנית, בגיטין כח., כשרבה טוען דבגיטין שנשתלחו ע"י שליח "לא אפשר" לחשוש שהבעל מת אחרי שמסר גט לשליח וקודם שהשליח עשה שליחותו, מסביר רש"י דלא אפשר כיון דאם היו חוששין לכך אז "אין לך שולח גט לאשתו, והן עגונות", אף שבאוקימתא זו היו ודאי נשואות אלא דבעלן אין עמן. (ודלא כרמב"ן דמסביר ד'לא אפשר' היינו דאי אפשר לתקן לגמרי בשביל חשש זו דמת המשלח).

שלישית, במגיד משנה להל' יו"ט ז:יב מובא רש"י הסביר ההיתר לכתוב גיטין בחוה"מ משום "שרוצה לצאת בשיירא ואם אינו כותב תשב זאת עגונה", אף דבמצב כזה ודאי נשואה היא. (מעניין דביאור זה אינו כהסבר רמב"ם דהוי צרכי רבים ולא כהסבר ראב"ד דהוי דבר האבד. ופירוש זה בשם רש"י לא מצאתי ברש"י המודפס אצלנו.)

ה. שאר ראשונים

בלשון רמב"ם, רא"ש ומגיד משנה מוצאים פירוש 'עגונה' כשיטת רש"י, לתאר אשה ודאי נשואה או ודאי מגורשת.

במש' טבול יום (ד:ה) מובא, "היוצא בקולר ואמר כתבו גט לאשתי הרי אלו יכתבו ויתנו". הרמב"ם שם מפרש, "ואף על פי שלא אמר תנו כותבין ונותנין, לפי שנסבות המצב מוכיחין שאין כוונתו אלא לגרשה שלא תשאר עגונה". הרי דאם הוא לא היה מוסר לה גט זו, היתה נשאת 'עגונה' – אף שהיתה אלמנה ומותרת אז להתחתן לגמרי.² (ומעניין דרש"י שם הסביר הטעם דכותב הגט לא למנוע עיגון אלא "כדי שלא תזקק ליבם").

ועוד מצינו דהרא"ש משתמש בלשון "עגונה" לתאר נשים שוודאי נשואות. דהנה בגמ' (נדה סו.) מובא דרך בדיקה לאשה שראתה דם מחמת תשמיש ג' פעמים. הראב"ד טען דיש להחמיר ולא לסמוך על בדיקה זו בזה"ז. הרא"ש התנגד לחומרת הראב"ד, "כי מצינו הרבה בהש"ס שחשו חכמים לתקנת

² מובא בהגהות מיימוניות ומגיד משנה להלכות גירושין בי:יב דלרמב"ם, מבוסס על לשון הירושלמי גיטין פרק ו, 'היוצא בקולר' דמשנה דטבול יום היינו אפילו היוצא בקולר בדיני ממונות, שלא על עסקי נפשות. מכל מקום, גם בדיני ממונות אין האשה בספק נישואין, אלא ודאי נשואה היא.

עגונות והקילו מאד" – והרי כאן הנשים ודאי נשואות אלא דבעלן אין עמן (כיון דראתה דם), ודלא כשיטת רשב"א ד'עגונה' היינו דוקא ב'עומדת בלא בעל'.

וכן הביא המגיד משנה (הל' איסורי ביאה ד: כ), באותו ענין דבדיקה לרואה מחמת תשמיש, לשון דמוכיה ד'עגונה' היינו גם אשה ודאי נשואה: "וקצת מחכמי הצרפתים סבורים כן שאין מתירין אותה לשני ולראשון על סמך בדיקה מפני שלא הקילו חכמים לסמוך על בדיקה אלא כשאין לה תקנה אחרת ותשאר עגונה, אבל כל שיכולה להנשא לא הקילו". (והרשב"א בעצמו גם פסק נגד הראב"ד בתורת הבית בית ז' שער ב', אבל כתב סתם "שלא תוציא אשה מבעלה" בלי לשון עיגון.)

ו. שולחן ערוך ונושאי כליו

גם המחבר והרמ"א בשולחן ערוך, ונושאי כליהם, השתמשו במילת 'עגונה' כשיטת רש"י, לאשה ודאי נשואה או פנויה, ולא עומדת באיסור חתנות מחמת ספק. למשל, בשו"ע אה"ע קכ: א המחבר דן באחריות שכר סופר הגט, וכתב, "והבעל נותן שכרו, ומפני תקנת עגונות תקנו חכמים שהאשה תתן שכר הסופר והקנוהו לבעל". וכאן מדובר בודאי נשואה. ובאמת כן הוא שיטת הרמ"א באה"ע ב: א שכתב, "ומי שפסקו לו ממון הרבה לשדוכין וחזרו בהם, לא יעגן כלתו משום זה", והיינו באשה שהיא ודאי פנויה ומותרת לינשא.³

ז. סיכום

מכל הנ"ל נראה דכמה מגדולי הראשונים והפוסקים, וביניהם רש"י, רמב"ם, המחבר והרמ"א, משתמשים בלשון "עגונה" לתאר גם אשה נשואה וגם אשה גרושה דמותרת להתחתן, וסברות חז"ל להקל 'משום עיגונא' שייכות ג"כ למנוע גירושיה.

וכן נראה בדברי אגדה של ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק, בנושא של אי-חיוב פו"ר לאשה. דהנה כתב המשך חכמה (בראשית ט: ז), "לא רחוק הוא לאמר הא שפטרה התורה נשים מפריה ורביה וחייבה רק אנשים כי משפט ה' ודרכיו, 'דרכי נועם, וכל נתיבותיה שלום', ... ולכן לגזור על האשה כי תנשא

³ וכן עיין חלקת מחוקק אה"ע ב: א וערה"ש יו"ד קפז: כ.

לאיש ולא יוליד תצא מאהוב נפשה ותקח איש אחר, זה נגד הטבע לאהוב השנוא ולשנוא האהוב. ורק האיש, שיכול לישא עוד אחרת, עליו הטילה התורה מצוה". הרי שומעים אותה טענה, דהכירה תורה צער האשה בהשארה לבד, אף שמותרת עדיין להתחתן. יה"ר שנזכה ליום חירות העגונות, בין דספק בין דוודאי, במהרה בימינו אמן.